

HISTORIEN OM FRK. ZAHLE – ER DET HISTORIE?

AF

NIELS THOMSEN

Birgitte Possings disputats¹ er ikke noget storværk, som en enkelt foromtale (Weekendavisen) kaldte den, men et pænt og ordentligt stykke personalhistorie med kulturhistorisk vinkel. Der er med megen energi og sporsans indsamlet en betydelig mængde utrykte og trykte kilder, og oplysningerne dér er som helhed behandlet med god dømmekraft, således at vi har fået et korrigeret personportræt af en pioner i skolevæsenet for københavnske borgerdøtre 1850-1910. Ukendt var hun jo ingenlunde i forvejen – se blot Sv. Cedergreen Bechs informationsmættede firespalter i 3. udgave af Biografisk Leksikon, som henviser til en halv snes mindre bøger og artikler. Men meningene om hende har skiftet mellem blind førerdyrkelse, efterfølgergenerationens nedladende forståelse og den totale rødstrømpede foragt for folk fra virkelighedens verden. Dette sidste aspekt, myterne og eftermælet, tages op i bogen, som iøvrigt fremdrager mangt og meget hidtil ukendt stof. Da det allermeste af dette er sandt og lyder rimeligt nok, kunne man på sin vis nøjes med at nikke venligt og give forfatteren en fortjent anerkendelse af et solidt historisk håndværk.

Men bogen er en disputats, og bedømmelsen af den er dermed retnings- og niveaugivende for historisk forskning. Ud fra denne synsvinkel giver bogen anledning til at rejse spørgsmålet om relevans – hvad der bør beslaglægge historikeres og seriøst historieinteresserede læseres tid og kræfter i arbejdet for en sandere erkendelse af fortiden. Relevanskriteriet er naturligvis altid på en eller anden måde til stede i bedømmelsen af historisk forskning, men offentligt kommer det som regel kun frem ved ros af plusvarianter (det centrale værk) eller sure og lystige anmelderbemærkninger om umådeholdent sideforbrug i specialafhandlinger. Ellers er parolen Alt-godt-fra-fortiden det normale udgangspunkt ved offentlig omtale af emnevalg.

Megen historie skrives med henblik på et bredere publikum, hvorved historikere efter evne bøjer sig efter det journalistiske *human interest-*

¹ Birgitte Possing: Viljens styrke. Natalie Zahle – En biografi om dannelse. Køn og magtfuldkommenhed. Gyldendal 1992. Andenopponenten Nanna Damsholts opposition bringes andetsteds i let bearbejdet udgave.

begreb, som forlagsindustrien hjerteligt bifalder. Begrebet tørner regelmæssigt sammen med den historiske forsknings krav om relevans, som jo netop ikke kan vælge de data og fortolkninger, der har den mest direkte appel til identifikation, forargelse, nyfikenhed og andre følelser, men må sætte generalisationen som øverste mål. Her er det ikke nok, at forf. har gjort hvad han/hun satte sig for, og gjort det ordentligt – han/hun skal også vise hvorledes undersøgelsen har konsekvenser for vor indsigt i væsentlige strukturer, begivenheder og forløb i samfunds- og kulturudviklingen (eller erkendelsen af den). Når en afhandling anklages for at være triviel eller overflødig er det forfatteren, som har bevisbyrden. Beviset bør nok afkræves og efterprøves noget oftere, end vi har vænnet os til.

Det er i denne henseende, Bg. Possings afhandling er diskutabel efter min opfattelse, som i ret høj grad deltes af de to andre medlemmer af bedømmelsesudvalget, lektor Nanna Damsholt (Center for Kvindeforskning) og professor Vagn Skovgaard-Petersen (Lærerhøjskolen). Som følge af denne tvivl om afhandlingens vægtfylde bad vi sidste sommer præsens om en uddybning. Skønt vi kun delvis fik, hvad vi bad om (med Epilogen s. 403-33), enedes vi tilsidst om at godtage afhandlingen på grundlag af dens håndværksmæssige kvaliteter. Men problemet står jo tilbage, og jeg skal her prøve at diskutere det.

Relevanskriteriet gælder alle slags historisk forskning, men der er åbenbart visse emner, hvor det i særlig grad ignoreres. Både lokalhistorie og institutionshistorier bliver let et formål i sig selv, uden den bredde, som nås ved komparative tilgange, indføring af den almindelige historiske kontekst, relatering til særlige teorier om udvikling, organisation el. lign. Men med de senere års opblomstring af *biography industry* i mange lande er det nok her, vi særlig kommer til at møde problemet. Derfor er det vigtigt at få slået fast, at en biografi ikke er væsentlig, fordi den handler om en væsentlig person, heller ikke selvom den meddeler journalistisk opsigtsvækkende nyt om den pågældendes private liv og baggrund – men først hvis den giver vigtig, sand og ny indsigt i en væsentlig rolle og indsats.

I et videre forsøg på at finde den rette afgrænsning vil det være nyttigt, som et problem for sig, at se på biografier af mennesker eller familier, der ikke skildres, fordi de selv har betydet noget særligt, men fordi de kan repræsentere større grupper, som har gjort det: En mishandlet fæstebonde fra 1770erne, en strejkende havnearbejder fra 1890erne, en national student fra besættelsesårene o.s.v. Ved den slags kultur-, social- eller opinionshistoriske studier stilles der naturligvis særlige krav til sikring af repræsentativitet – krav, som netop ofte vil være svære at indfri,

hvis man har kastet sig over en person, der senere blev berømt som mordbrænder, LO-formand eller storsabotør. Thi meningen er jo her at blottlægge reaktioner, egenskaber og holdninger i større grupper til forklaring af disses adfærd i væsentlige situationer og sammenhænge.

Ud fra samme tankegang er det ikke en videnskabeligt acceptabel begrundelse, at den biograferede har gjort noget vigtigt eller på anden måde spillet en rolle, hvorfor vi nu skal være glade for omsider at få en udførlig skildring af den pågældendes privat- og familieliv. Det må kræves, at beretningen i sin helhed og i enkeltheder direkte bidrager til forståelsen af personens adfærd og indsats, og jo mindre præcist og konkret afhandlingen forbinder det indre liv med den ydre dåd, desto mindre væsentlig er den.

Thi det er indsats og adfærd, som må være den historiske biografis sigte, forklaringsobjekt, afhængige variabel. Og de meddelte private (aktør-interne) data og overvejelser skal – lige som alle andre oplysninger – hente deres berettigelse fra deres forklaringssevne i denne forbindelse: Herudfra skal de vælges, vurderes og prioriteres, og herudfra skal de sættes i forbindelse med andre forklarende (uafhængige) variable – både aktør-interne og eksterne, som inddrager strukturer, udviklingslinjer og situationer i det omgivende samfund, i institutionen, professionen o.s.v. I praksis er det kritiske punkt vel ikke mindst samspillet mellem personens forudsætninger og de eksternt givne opgaver og muligheder, fordi ad-hoc-forklaringer og lægmandspsykologiske platituder byder sig til som horer allevegne. Bl.a. derfor er det vigtigt at holde fast, hvilke dispositioner der spiller ind i hvilke henseender og situationer, hvilke andre der ikke gør det – og hvorfor ikke. Indforstået fortolkning, dom på vage indicier og skønlitterær antydning er livsfarlig. Ud fra disse tanker, som jeg tror enhver historisk forsker må dele, skal en videnskabeligt sigtende historisk biografi gå ud fra hovedpersonens vigtigste indsats, rolle og betydning i samfunds- og kulturudviklingen. Nathalie Zahle lagde næsten alle sine kræfter og satte sine direkte spor i undervisning og uddannelse af københavnske borgerdøtre 1850-1910. Hun må altså ikke mindst skildres og bedømmes som lærer, skoleleder og pædagog på dette marked – og ved professionel afsmitning i en noget større del af dansk skolevæsen. Men Bg. Possing vil netop ikke skrive skolehistorie – hun vil skrive personlighedshistorie og er derved efter min mening på vej ud i trivialitetens hængedynd – ganske uanset hvor dannet og velformet hendes historie er fortalt.

Vi får alligevel ret omfattende skildringer og analyser af 1800-tallets skole- og uddannelseshistorie, især en stor del af midterstykket (side 87-232), som karakteriserer og profilerer frk. Zahles ideer og arbejds-

måder. Det er dette stykke, som bar afhandlingen nogenlunde tørskoet i land – bl.a. analysen af tvesindet i vidnesbyrdenes vurdering af kønsdyder.

Jeg skal ikke gå langt ind på denne side af bogen, som førsteopponenten professor Vagn Skovgaard-Petersen kan vurdere langt mere kyndigt end jeg. Men skønt forf. senere et par steder vender tilbage til emnet – især ved afslutning og konklusion – er der tale om en torso, hvor både hoved og lemmer mangler: Man savner en klar og grundig udredning af f.eks. de zahleske skolemetoders forhold til de følgende tiårs praksis i byens samlede borgerdatterskolevæsen – hvad blev overtaget af andre, hvad blev rost og hvad kritiseret – og i det hele taget en relatering til de skiftende pædagogiske synsmåder. Det kan måske gå an, når Bg. Possing skriver (s.425), at hun ikke har sat fokus på at vise, at NZ's »indsats betød noget i historien, for det kan ingen være i tvivl om«, men i stedet på den indre sammenhæng i den o.s.v. Men vi må vide hvad og hvor indsatsen betød noget for med udsigt til held at opsøge bevæggrundene – ja vel egentlig også for at vi kan interessere os for det. Og her kniber det, thi vel var NZ ubetvivleligt »en af de første« men hvor længe? Og vel blev skolerne en varig succes, men hvorlænge beroede det på uddannelsesmæssige fortrin og grundlæggerens ideer – kundegruppen voksede jo stærkt og modetænkning var den ikke fremmed.

Der er meget at tage fat på, før vi kender NZ's indsats i skolevæsenet gennem hele hendes lange levetid, hvor både samfundets struktur og magtforhold, opdragelsesteoriene og de konkurrerende skolers tilbud forandredes meget kraftigt. I forhold til disse store lakuner ofrer forf. urimelig megen plads og energi på at fortælle løst og fast om NZ's følelses- og hjemmeliv. At dette var usædvanligt farve- og begivenhedsløst er slemt nok – efter store anstrengelser må forf. endda opgive at påpege lesbisk kærlighed og nøjes med at antyde den. Langt værre er det, at denne trivialitetens mark også i grunden viser sig temmelig gold – en af de lette jorder, som forskningen hidtil med god grund har ladet henligge uopdyrket. NZ var, som vi har vidst længe før denne bog, en aktiv, velbegavet og iøvrigt temmelig normal ugift kvinde af højere middelstand. Ved nærmere eftersyn finder man naturligvis hidtil ukendte personlige relationer, følelseskriser, mindre »særheder« o.s.v. Men det bliver ikke virkelig påvist, at NZ's mål, liv og gerning grundlæggende formedes af disse særlige, hidtil ukendte personlige forhold og kun forstås ud fra dem.

Forf. vil så nok hævde, at NZ's betydning ikke kan anskues bare ud fra hendes livsværk i snævrere forstand: Hun var også en af tidens kulturbyggere, en anset offentlig person og et forbillede for mange. Men enten er

denne forestilling temmelig overdreven, eller også er der på dette område endnu mindre udbytte at hente ved at tage udgangspunkt i det private liv og lade de private papirer have overvægt i kildematerialet, som forf. gør. Det er ihvertfald småt med nyt indblik i NZ's rolle i kapitlet herom (s. 278-307). At hun, der havde været en af pionererne for ugifte kvinders adgang til erhverv, senere holdt en lav profil i spørgsmål om kvinders valgret m.v. forklares ikke tilfredsstillende ved at vise, at hun inderst inde var delt på spørgsmålet om den fulde ligestillings berettigelse – at hun langt mere end de yngre kvinder forudså et sammenstød med det traditionelle patriarkalske familieliv, som var hendes ideal, og som, ombygget til matriarkat, var konceptet for hendes egen husstand – ja også hendes virksomhedsledelse.

Tvesindet var ihvertfald også forankret i det marked, hun havde for sin skole, og den støtte hun havde fået til den – i begge tilfælde det københavnske borgerskabs øvre lag. Denne stærke og voksende samfundselites skiftende holdninger var det selvfølgelig grundlag for NZ's virksomhed, og de svarede jo helt til hendes egen baggrund og overbevisning. Skønt endnu mindre artikuleret udadtil på disse områder end i pædagogikken, fulgte hun uden slinger de paroler, der udgik fra dette miljø, som hun jo også selv kom fra og omgikkes. Forf. kalder hende politisk naiv (s. 388), men havde hun studeret positionerne i kampen om kvindevalgretten i sammenhæng med den almindelige politiske historie, havde hun nok fundet, at der snarere var tale om en benhård realisme baseret på sammenfald af meninger og interesser med borgerskabet, skiftende over tid i samme takt.

Det nationalliberale borgerskabs ledere gennemførte 1857-75 de første skridt mod kvinders ligestilling m.h.t. uddannelse og erhverv, på linje med de andre store reformer i perioden. Men fra 1870 stod de så svækket og strategisk i defensiven over for landbefolkningens »talmajestæt«, at de fleste gik ind i det nye samlede Højre 1876/79. Som skildret i den ret omfattende litteratur om brødrene Brandes, Hørup og »det moderne gennembrud« førte dette snart videre til en aggressiv kulturkonservatisme, der som slagvåben mod demokratiet dyrkede alle traditionelle værdier – kongen, hæren, statskirken, guldalderlitteraturen m.v., og også det patriarkalske familiemønster. En af fanebærerne for denne ideologiske vending var netop NZ's politiske profet Carl Ploug, der som en af de første havde givet mæle til kvindesagen. Nu blev han det københavnske Højres første formand 1883-93 og en af partiets ledere i landstinget, hvor han i 1888 førte øksen mod forslaget om kvinders kommunale valgret (her og andetsteds med et principielt og totalt nej, som f.eks. prof. Matzen egentlig ikke delte).

Der kan ikke være megen tvivl om at NZ's kundekreds fulgte Ploug i kampårene, når man ser på de forskellige befolkningsgruppers vælgeradfærd (se f.eks. Vagn Dybdahls disp. 1969). Det var på alle måder naturligt, at NZ fra 70erne holdt sig på afstand af de krav om politiske rettigheder, der fremførtes af kvindebevægelsen og oppositionen og bekæmpedes af Højre (der iøvrigt nok kunne støtte reformer, f.eks. Bayers forslag om gifte kvinders ret til at råde over egen indtægt 1880 og bedre kår for mødre til »uægte« børn 1888). Der kan heller ikke være megen tvivl om at holdningen i borgerskabet i hele kvindefrigørelsessagen gradvist ændredes i løbet af 90erne, hvor Højre svækkedes og også tildels prægedes af mere pragmatiske synsmåder. Også NZ's diskrete principielle ønske om at give de selverhvervende ugifte kvinder valgret, som Bg. Possing fremhæver s. 384f, støttedes nu af mange Højrepolitikere (se forhandlingerne om kommunal valgret 1898/99 ff).

Dette perspektiv antyder for mig, at de dobbelte begreber og det tvesind m.h.t. dannelse, køn, magt m.v., som Bg. Possing finder frem af NZ's private liv og korrespondance, kan forklares mere kontant og mindre spekulativt ved betoning af strukturer og forandringer i hendes miljø og samfundsomgivelser gennem 1800-tallet, end ved at søge dem forbundet med vidnesbyrd om personlig usikkerhed eller utilfredsstillet privat- og sexliv. Bg. Possings fund på disse sidste områder giver efter min mening ikke anledning til at korrigere portrættet af NZ så meget, at hendes indsats og adfærd iøvrigt står i nyt lys.

Det kan nok være, at »personlighedshistorie« er kommet for at blive – der har jo også tidligere været bølger af denne type, især udgået fra litteratur- og kulturhistoriske skribenter. Men jeg håber ikke, at genren som her fremlagt i nævneværdig grad skal optage historikeres tid og kræfter.